

Μακεδονικά

Τόμ. 14, Αρ. 1 (1974)

Jan Bouzek, Graeco-macedonian Bronzes, Analysis and Chronology

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.596](https://doi.org/10.12681/makedonika.596)

Copyright © 2015, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1974). Jan Bouzek, Graeco-macedonian Bronzes, Analysis and Chronology. *Μακεδονικά*, 14(1), 423–429. <https://doi.org/10.12681/makedonika.596>

των δύο ρευμάτων με σημείο συναντήσεως την Kossovaska Mitrovica, απ' όπου ξεκινάει ο νέος θαυμάσιος αυτοκινητόδρομος και διά της κοιλάδος του Ibar ένωνει το Kosmet με την 'Αδριατική διά του Rožai-Ivangrad-Kolasin-Titograd (πρβλ. και σ. 130).

'Η αναδρομή σε άπώτερες προϊστορικούς χρόνους, τό άπλωμα από την Κασπία ως την Βόρειο Θάλασσα, την 'Ιταλία, την Κρήτη, την Κύπρο, την Μ. 'Ασία κ.ο.κ., ή έξεγαγωγή συμπερασμάτων από άποψη κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική, εθνολογική κ.λ., όλα αυτά γίνονται σε έκταση που κλονίζει την έμπιστοσύνη και δημιουργεί άμφιβολία, άν πα- τοιμε σε στέρεο έδαφος. Θά προτιμούσε κανείς περιορισμό στον έμπεριστατωμένο λόγο για τά συγκεκριμένα άντικείμενα του θησαυρού του Novi Pazar και λιγώτερες θεωρίες π.χ. για συμμετοχή 'Ιλλυριών και άλλων Βαλκανίων στη δωρική εισβολή, ή όποια δήθεν «was joined by a great number of Illyrians from Bosnia and from the banks of the Drina» (σ. 114).

Στό τέλος καταλήγουμε (σ. 115): «It is unbelievable... how constant and hidden but in the end more understandable, are the connections with the Aegean Greek World». 'Αλλά γιατί νά είναι «unbelievable», αφού είναι «more understandable»;

Τά νέα μελανόμορφα άγγεια από τό Novi Pazar δίνουν άφορμή για έξέταση των άδη- μοσιευτων άγγειων από τό Trebenište και τό Radolište (σ. 121 κ.έ.). Τά έξ πήλινα άγγεια από τό Trebenište είναι διακοσμημένα με τεχνοτροπία, που άναγνωρίζεται ως ύστεροαρχαι- κή παραλλαγή της Χαλκιδικής, άττικής άρχικά προελεύσεως. Μιά κύκλια από τό Rado- lište κοντά στη Struga, παρά την 'Αχρίδα, παρουσιάζει όμοια χαρακτηριστικά και άποδι- δεται επίσης σε τοπικό έρπαστήριο της Χαλκιδικής. Αύτά τά άγγεια από τους τρεις τόπους —τονίζεται—δείχνουν που έφθασε ή έπιχειρηματικότητα των Χαλκιδέων και των 'Ερε- τριέων, διά της Χαλκιδικής, στά τελευταία χρόνια της δραστηριότητάς τους στά Βαλκάνια.

Σχετικά με τά χάλκινα εύρήματα του Trebenište συζητείται πρώτα ή γνώμη του Β. Filon για την προέλευσή τους από την Κόρινθο, την όποια ο Payne δέν ένόμιζε σπουδαίο κέντρο για παραγωγή χάλκων. 'Αναλύονται τά στοιχεία που παρουσιάζουν συγγένεια προς την Ιωνική τέχνη της 'Ανατολής και της Δύσεως άφ' ένός και προς τη δωρική τέχνη της Κο- ρίνθου και των άποικιών της στό Αίγαίο στη Μ. 'Ελλάδα άφ' έτέρου. Και οι δύο τεχνοτρο- πίες είχαν περί τό 500 π.Χ. βάσεις στη Χαλκιδική (Ποτίδα κ.ά.) και στό μέγδο του Θερμαϊ- κού (Θέρμη, προσθέτω, όπως δείχνουν τά άρχαϊκά Ιωνικά άρχιτεκτονικά μέλη κυρίως). 'Ο V. B. Popović κατέληξε πάντως στην κορινθιακή προέλευση των χάλκων του Trebenište (σ. 125).

'Ο Lj. Popović δέχεται κορινθιακά επίσης και γενικώτερα πελοποννησιακά χαρακτη- ριστικά στά χάλκα του Novi Pazar, ιδιαίτερα στην ύδρια, αλλά τό δρόμο εισαγωγής τους στην περιοχή του Novi Pazar τόν βλέπει από την πλευρά της 'Αδριατικής διά της κοιλάδος του Ibar, δηλαδή με άφετηρία τη Μεγάλη 'Ελλάδα, ίσως τόν Τάραντα (σ. 126).

Πολύ ένδιαφέρουσα είναι ή παρουσίαση του ύλικού όσο και ή γενικώτερη συζήτηση προβλημάτων σχετικών προς την τεχνοτροπία και την προέλευση των έρρημάτων. 'Ατυ- χώς ή μετάφραση δέν είναι άψογη. 'Υπάρχουν και τυποτεχνικά λάθη και άτέλειες. Αύτά όμως δέν μειώνουν την ευγνωμοσύνη μας προς τους συναδέλφους D. Mano-Zisi και Lj. B. Popović, που έκαμαν κοινό κτήμα ένα πολύτιμο θησαυρό καλλιτεχνημάτων.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΕΑΣ

J a n B o u z e k, Graeco-macedonian Bronzes, Analysis and Chronology, Πανεπιστήμιο Καρόλου της Πράγας, 1974, σελ. 195 και 10 πίνακες εκτός κειμένου με 36 εικόνες.

Στην Εισαγωγή (σ. 7-9) ο συγγραφέας πληροφορεί ότι πραγματεύεται τό δημοσιευ- μένο ύλικό, και ότι μόνον κατ' έξαιρεσιν μνημονεύει άδημοσιευτα άντικείμενα και έφ'

δσον ἦδη ἔχουν ἀναφερθῆ ἀπὸ ἄλλους προηγουμένως. Ἐξηγεῖ ἐπίσης ὅτι στὰ σχηματικά σχέδιά του ἐντὸς κειμένου παραλείπονται λεπτομέρειες τῆς διακοσμήσεως δυσδιάγνωστες. Τὰ μακεδονικά χάλκινα ἀντικείμενα, προειδοποιεῖ, δὲν εἶναι οὔτε καθαρὰ ἑλληνικὴ οὔτε βαλκανικὴ τέχνη. Συνδέουν τὶς δύο αὐτὲς περιοχὰς καὶ τὴν περιοχὴ τοῦ Καυκάσου. Ἄν τὰ ὀνόματα «ἑλληνο-μακεδονικά», λέει, εἶναι γιὰτὶ ὄρισμένοι τύποι ὀλοφάνερα ὀρήθη-καν ἀπὸ τὴ νοτιότερη Ἑλλάδα.

Ἐνα δεῦτερο μέρος τῆς μελέτης τοῦ ὀ Β. ἐπιφύλασσει τὰ νὰ δημοσιεύσῃ σὲ τσεχοσλο-βάκιμο περιοδικὸ (Památky Archeologické 65, 1974). Ἐὰ περιλαμβάνῃ τὴν περιγραφὴ τῶν ἀρχαιολογικῶν τόπων, τὴ μακεδονικὴ ἀγγειοπλαστικὴ, τοὺς οἰκισμοὺς καὶ τὰ ταφικά ἔθιμα, τὶς σχέσεις τῆς Μακεδονίας μὲ τὴν περιοχὴ τοῦ Καυκάσου καὶ μὲ τὰ Βαλκάνια κ.λ. Μαζὶ θὰ δημοσιευθοῦν καὶ οἱ πίνακες, στοὺς ὁποίους παραπέμπει ἦδη ὀ Bouzek καὶ ἔτσι δυσκολεύεται ἡ χρῆσις τοῦτοῦ τοῦ βιβλίου.

Στὸ κύριο μέρος τῆς μελέτης (σ. 13-184) κατατάσσονται τὰ χάλκινα μικροεργήματα σὲ 16 κατηγορίες. Σὲ κάθε κατηγορία χαλκίνων συζητοῦνται καὶ τὰ ὀμοια χ ρ ο σ ἄ ἀντικείμενα, ἐνὼ μὴ 17ῃ κατηγορία ἀποτελοῦν τὰ χ ρ ο σ ἄ ἐλάσματα. Στὶς 20 τελευταῖες σελίδες τοῦ κυρίου μέρους γίνεται λόγος γιὰ τὴ Χρονολογία καὶ τὰ κατὰ τόπους ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, καὶ, τέλος, συνοψίζονται τὰ Συμπεράσματα. Μὲ βιβλιογραφία κατ' ἐπιλογὴν καὶ πίνακα γεωγραφικῶν ὀνομάτων τελειώνει τὸ βιβλίμο.

Οἱ κατηγορίες τῶν ἀντικειμένων εἶναι:

1. Ἐξαρτήματα μὲ μορφὴ πουλιοῦ ἢ ἄλογο. Κατατάσσονται σὲ 6 ὀμάδες (Α-Ζ), ἐνὼ

δύο ἀπ' αὐτὲς, τὰ «ἀπλά πουλιά» καὶ τὰ «παγῶνια» ὑποδιαιροῦνται σὲ μικρότερες ὀμάδες.

2. Ἐξαρτήματα σὲ σχῆμα πυξίδος· κατατάσσονται ἐπίσης σὲ 10 ὀμάδες (Α-Ζ), ἀπὸ τὶς ὀποῖες ἡ ὀμάδα Α, μὲ πουλάκια μόνον στὸ πῶμα, καὶ ἡ ὀμάδα Β, μὲ σχηματικά πουλάκια καὶ στὸ πῶμα καὶ στὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου, ὑποδιαιροῦνται ἐπίσης.

3. Προοῖσκες, ποὺ κατατάσσονται σὲ 7 ὀμάδες περὶπου (Α-Ζ) καὶ παραβάλλονται πρὸς νοτιοελληνικὲς, ἰταλικὲς κ.λ.

4. Σφαιροειδῆ καὶ σταγονόμορφα εξαρτήματα συμπαγῆ, ποὺ κατατάσσονται σὲ 9 ὀμάδες, (Α-Ζ).

5. «Κλωβόσχημα» εξαρτήματα σὲ μεγάλη ποικιλία παραλλαγῶν (ὀμάδες Α-Ρ, μὲ ὑποδιαιρέσεις), ποὺ εἶναι τὰ πῶο πολυσυζητημένα (π.χ. ΑΕ 1963, σ. 124, εἰκ. 43-44).

6. Πῶματα, ὀνομάζει ὀ Β. τὴν ἔκτη κατηγορία ἀντικειμένων, ὀπως τὰ ὀνόμασε πρὸ εἰκοσιπενταετίας περὶπου ὀ Janzen, τοῦ ὀποῖου ὀμως δὲν δέχεται τὴν ἔρμηνεία. Τὰ εξαρτήματα αὐτὰ κατατάσσονται σὲ 10 ὀμάδες μὲ ὑποδιαιρέσεις.

7. Κουδουνάκια ἢ κωδωνόσχημα εξαρτήματα ἀποτελοῦν τὴν ἔβδομη κατηγορία, ποὺ ἐπίσης ὑποδιαιρεῖται σὲ 6 ὀμάδες (Α-Ζ) μὲ ὑποδιαιρέσεις.

8. Ἄλλα μακεδονικά εξαρτήματα, μολοντὶ ἄνομοια, τὰ κατατάσσει ὀ Β. σὲ μὴ κατηγορία, ἐπειδὴ ὀλα εἶναι ἐστολῖδια τοῦ λαμοῦ καὶ τοῦ στήθους. Στὰ περίπτα συμπεριλαμβάνονται καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἄξιόκαστρο τοῦ Βοῖου (ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, σ. 214, σχέδ. 1). ὀ Bielefeld τὰ ὀνόμασε pectoralia, κοσμήματα τοῦ στήθους, καὶ τὰ χρονολόγησε περὶ τὸ 700 π.Χ. (ΑΑ 1968, σ. 637 κ.έ.). ὀ Bouzek τὰ χρονολογεῖ χαμηλότερα, στὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ὀ Β. Καλλιπολίτης μᾶς μίλησε γιὰ ὀμοια ἀπὸ τὴν Κοζάνη στὸ Β' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἄρχαία Μακεδονία (τὰ Πρακτικά τυπώνονται). Τῶρα τὰ «pectoralia» αὐτοῦ τοῦ εἶδους θεωροῦνται μᾶλλον μίτρες.

1. Στὴν Ἄθῖνα ὑπάρχει τὸ περιοδικὸ αὐτὸ στὶς βιβλιοθήκες τῆς Ἄρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τῆς Ἄγγλικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Σουηδικοῦ Ἰνστιτοῦτοῦ. Ἄλλὰ ὀς τὸ Μᾶη 1975 δὲν εἶχεν ἔλθει ὀ τόμος τοῦ 1974.

9. Στην 9η κατηγορία ο Β. κατατάσσει πάλι άνόμοια μεταξύ τους άντικείμενα, πού μοιάζουν με κέρατο, άγκυρα, βύτραχο ή χελώνα. Στά λίγα άγκυρόσχημα του διέφυγε νά περιλάβη τó καλύτερο παράδειγμα, άπό τή Βεργίνα (ΑΔ 17, 1961/62, Μελέται, σ. 227, εικ. 10, άριστερά).

10. Ψήφοι όρων είναι τά πολυπληθέστερα εύρήματα και κατατάσσονται σέ πολλές ομάδες (Α-Ν) με ύποδιαιρέσεις.

11. Βραχιόλια, δακτυλίδια και σπειροειδή ελάσματα και σύρματα άποτελούν τήν έν-δέκατη κατηγορία, πού διαιρείται και αυτή σέ ομάδες.

12. Οί πόρπες άποτελούν μιá άλλη πολυπληθή κατηγορία με ύποδιαιρέσεις σέ ομάδες, όπως οί όκτώσχημες και οί τοξωτές πόρπες, με παραλλαγές πού προσεγγίζουν τó θεσσαλικό ή τó βοιωτικό τύπο. Στην ίδια κατηγορία κατατάσσει ό Β. και τίς λιγώτερο πολυάριθμες περόνες.

13. Πολυσυζητημένα είναι και τά άντικείμενα πού συμβατικά όνομάζονται «φάλαρα». 'Ο Β. τά γκρουπάρι μαζί με τροχόσχημα στολίδια και κουμιά. Για τά «φάλαρα» συνοψίζει τίς σχετικές συζητήσεις τελευταία ό Α. Snodgrass, Bronze «Phalara», A Review, Hamburger Beiträge zur Archäologie, III, 1, 1973, σ. 41 κ.έ., άπαντώντας κυρίως στόν Μ. 'Ανδρόνικο.

14. Σέ μιá κατηγορία κατατάσσονται μαχαίρια, λαβίδες, χαλινάρια, αιχμές και διπλοί πελέκει. 'Ο λόγος γι' αυτά είναι περιορισμένος. Γίνεται συζήτηση για τούς πολλαπλούς διπλούς πελέκεις και εικονίζεται ένα παράδειγμα, σ. 154, εικ. 154, 12, άπό τή Βεργίνα.

15. Περιορισμένος είναι ό λόγος και για τά όπλα: παραδείγματα άπό τήν Τσαουσίτσα, τή Βεργίνα, τήν 'Αμφίπολη, τήν Ποτίδαια κ.λ.

16. 'Ενθ' έγινε λόγος για διακοσμητικά στοιχεία χαλιναριών και στό προηγούμενο 15ο κεφάλαιο (κατά λάθος;), τó 16ο κεφάλαιο είναι άφιερωμένο άκριβώς σέ λείψανα άπό χάμουρα, πού μάλιστα δέν προέρχονται άπό τή Μακεδονία τά περισσότερα. 'Από τήν κυρίως Μακεδονία δέν προήλθαν παρά μόνον tutuli (καρφάκια) και κρίκοι. Τά άλλα δέν είναι μακεδονικά. Γιατί έπρεπε νά ύπάρξει ειδικό κεφάλαιο γι' αυτήν τήν κατηγορία σ' αυτήν τή μελέτη; 'Εν τούτοις ιδέ άνωτ., σ. 343 και 345.

17. 'Ετσι άταίριαστο φαίνεται και τó κεφάλαιο για τά χρυσά φύλλα, όταν μάλιστα στα προηγούμενα κεφάλαια έχει γίνει λόγος για χρυσα εύρήματα όμοια πρós χαλκά και και τά χαλκά άποτελούν, κατά τόν τίτλο του βιβλίου, τó θέμα τής μελέτης.

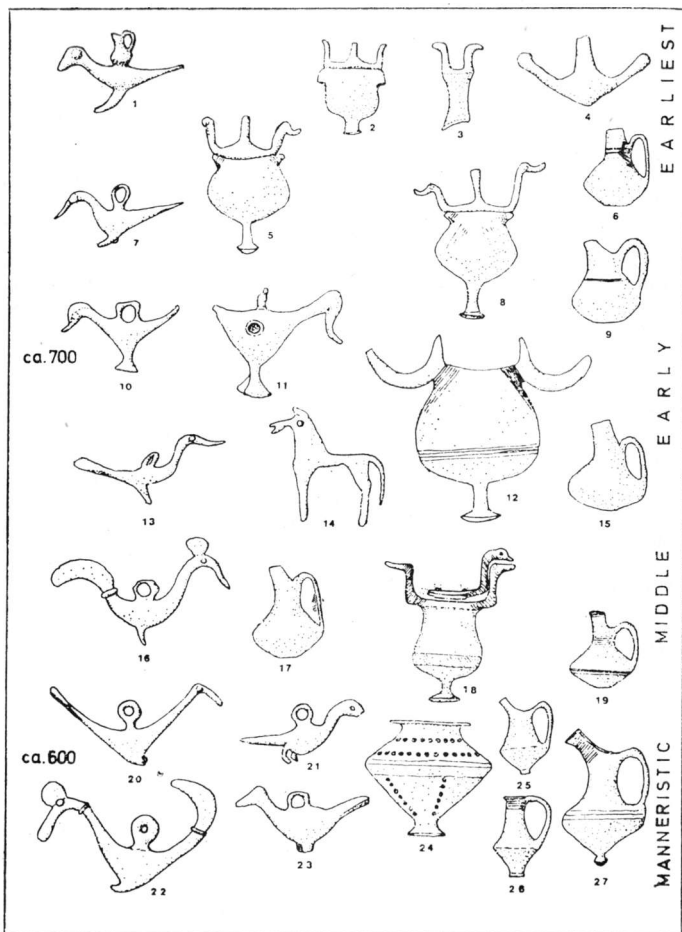
Στό τελευταίο, τó 18ο κεφάλαιο (σ. 163-182), ό Β. συζητεί προβλήματα χρονολογίας και προσπαθεί νά διακρίνη τοπικά χαρακτηριστικά. 'Η χρονολογία προσδιορίσθηκε με παραλληλισμούς πρós άντικείμενα του πολιτισμού τής Κεντρικής Εύρώπης (Hallstatt) άφ' ενός¹ και άφ' έτέρου με παραλληλισμούς πρós 'Υστερογεωμετρικά και νεότερα τους εύρήματα τής νοτιώτερης 'Ελλάδος (δεύτερο ήμισυ 8ου και άρχές 7ου αί. π.Χ.)². Τά περισσότερα μακεδονικά χάλκινα άνήκουν στόν 7ο αί. και τά νεότερα στόν 6ο αί. π.Χ. Δέν είναι άκριβές ότι ή Κ. Ρωμιοπούλου χρονολογεί τόν τάφο Α του Σπηλαίου Γρεβενών στόν 10ο αί. π.Χ.³.

'Ός πρós τά τοπικά χαρακτηριστικά ό Β. ξεχωρίζει τρεις ομάδες άντικειμένων αντίστοιχες πρós: 1) τήν Κεντρική Μακεδονία (πεδιάδα του 'Αξιού), 2) τή Δυτική Μακεδονία (περιοχή τών λιμνών και τής κοιλάδος του 'Αλιάκμονος), και 3) τή Χαλκιδική και τήν 'Ανατολική Μακεδονία.

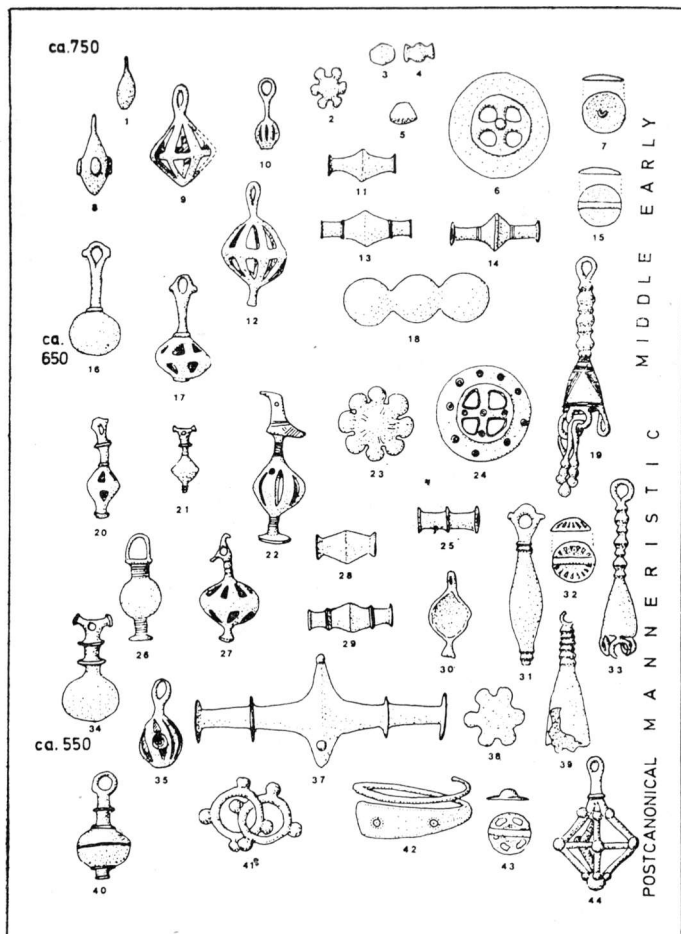
1. L. Rey, Θ. Μακρίδης, S. Casson παλαιότερα, και, στίς μέρες μας, V. Milojević, P. Amandry, M. και D. Garašanin, και S. Foltiny.

2. W. Lamb, U. Jantzen, K. Schefold, H. Hoffmann και D. M. Bailey.

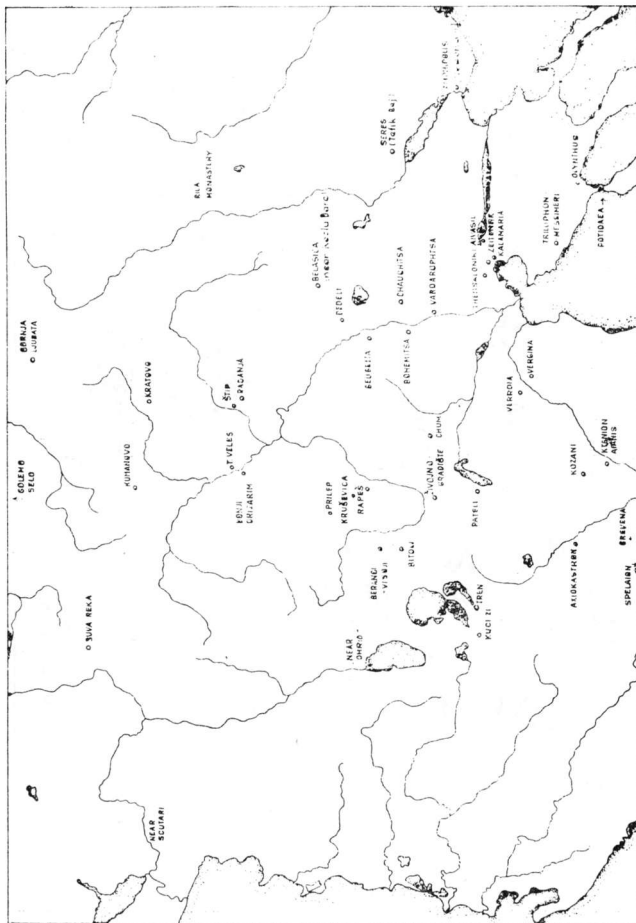
3. Πρβλ. Β ο υ ζ ε κ, σ. 166, πρós Κ. Ρ ω μ ι ο π ο ύ λ ο υ, εις ΑΑΑ, τ. 4 (1971), σ. 38 κ.έ.

Εικ. 1. Γενική εξέλιξη «μακεδονικών» χαλκών: εξαρτήματα σε σχήμα πουλιού, πτεξίδος, προχοϊσκης, κεράτων και ἀγκύρας (Jan Bouzek)

Εικ. 2. Γενική εξέλιξη «μακεδονικών» χαλκών: άλλα εξαρτήματα, ψήφοι, τροχόσχημα στολίδια και κουμπιὰ (Jan Bouzek)

Ειχ. 3. Οί σπουδαιότερες θέσεις, όπου εδρεύσαν (μακεδονικά) χαλκά αντίκείμενα (Jan Bouzek)

Τὴν ἐξέλιξη τῶν τύπων ἐξ ἄλλου δείχνει σχηματικά σὲ δύο πίνακες (εἰκ. 49 καὶ 50, ἐδῶ εἰκ. 1 καὶ 2), ὅπου ξεχωρίζει «πρωϊμώτατα», «πρώϊμο», «μέσα» καὶ «μανιερίστικα», ἀλλὰ σημειώνει τὶς ἀδυναμίες τῆς ἔρευνάς του σ' ἓνα περιορισμένο ὑλικό διάσπαρτων εὐρημάτων (σ. 168).

Ἐπιχειρεῖ ἀκριβέστερη ἔρευνα στὸ κάπως συστηματικότερα ἀνεσκαμμένο ἀπὸ παλιὰ καὶ μελετημένο νεκροταφεῖο τῆς Τσαουσίτσας παρὰ τὰ Σουλτογιαννέικα τοῦ Κιλκίς, ὅπου (σ. 169 κ.ἑ.) διακρίνει καὶ κατατάσσει: α) πρωϊμώτατους τάφους (ὑπ' ἀριθ. 13 καὶ Ἰσως 22), 2) πρώϊμους (ὑπ' ἀριθ. 4, 9, 10 κ.ἄ.), καὶ 3) ὑστερότερους (ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ 16, 21 κ.ἄ.). Ὑπάρχουν καὶ ἀκόμα πιὸ νεώτερα τὸς εὐρήματα.

Ἡ ἀπόλυτη χρονολόγηση τῶν φάσεων αὐτῶν βασίζεται σὲ εὐρήματα τῆς Σάμου καὶ ἄλλων τόπων. Ἐτεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς τρίτης φάσεως τῆς Τσαουσίτσας τοποθετεῖται περὶ τὸ 700 π.Χ. καὶ οἱ δύο προηγούμενες μέσα στὸν 8ο αἰῶνα π.Χ.

Ὁ Β. παρακολουθεῖ τὴ διασπορὰ «μακεδονικῶν» χαλκῶν ἀντικειμένων στὴ νότια καὶ στὴ νησιωτικὴ Ἑλλάδα καὶ στὶς ἀποικίες, στὰ Βαλκάνια, στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Σικελία. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πυκνότητα στὴ Θάσο, στὴ Σάμο καὶ στὴ Λευκάδα (μέσθ Κορίνθου), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπουσία τους σχεδὸν ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσης γειτονικὴ Θεσσαλία. Αὐτὰ ὅμως μπορεῖ νὰ ὀφείλωνται στὴν κατάσταση τῶν γνώσεών μας καὶ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἑλλείψεως συστηματικῶν ἐρευνῶν.

Ἀπὸ τὰ «συμπεράσματα» (σ. 183-184) ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι, ἐνῶ σημειώνονται οἱ προηγούμενες (μεταθηραϊκῆς) ἐπιδράσεις ἀπὸ Νότου καὶ Βορρᾶ, τονίζεται: «but the decisive role in the emergence of canonical Macedonian bronzes was played by influences from the north Caucasus region, attributed to the Cimmericians. These influences moved westward from there, probably in the course of campaigns by this nomadic tribe and tribes related to it».

Καὶ βέβαια τὰ φῦλα αὐτὰ ἦταν τὰ θρακικά, τὰ ὅποια βρῆκαν οἱ Μακεδόνες ὅταν ἤλθαν ἀνατολικότερα τοῦ Βερμίου (περὶ τὸ 700 π.Χ.). Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου μένει λοιπὸν ἀπατηλὸς ὡς τὸ τέλος, ἐφ' ὅσον μέχρι τέλους ξεχνιέται ὅτι πρὶν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες ἦταν οἱ Θραῖες. Αὐτοὶ ἔφεραν τὴν «emergence of canonical (δηθεν) Macedonian bronzes»... similar to the Thracian bronzes which are related to the (δηθεν) Macedonian ones». Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀκριβὲς «μακεδονικά», ἀλλὰ θρακικά στὴν πρώτη ἀρχὴ τους τοῦλάχιστον. Ἰσως σ' ὅλη τὴν ἐξέλιξή τους εἶναι ἓνα κατάλοιπο τοῦ θρακικοῦ πολιτισμοῦ στὴ Μακεδονία. Χρειαζεται προσοχὴ στὴ χρῆση τοῦ γεωγραφικοῦ δρου Μακεδονία, ποῦ ἀπλώθηκε (ἀπὸ τὴν Πίνδο ὡς τὸ Νέστο) μόνον μαζὶ μὲ τοὺς Μακεδόνες.

Ὅταν αὐτὸ ἔχωμε στὸ νοῦ μας τότε καταλαβαίνουμε σωστά τὴ θά πῃ:

«Production of Macedonian bronzes began in the Vardar Valley... The beginnings... can be dated to approximately the middle of the 8th century B.C. The second half of the 6th century B.C. marks the end of production of Macedonian bronzes».

Καταλαβαίνουμε δηλαδὴ ὅτι δὲν ἦταν «Macedonian» σ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους, ἀφοῦ οἱ Μακεδόνες μόνον παροδικὰ διάβαιναν ἀνατολικῶς τοῦ Ἀξιοῦ ὡς καὶ μετὰ τὸ 500 π.Χ. (εἰκ.3).

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

R a y m o n d V. S c h o d e r, *Ancient Greece from the Air*, Thames and Hudson, London 1974, σελ. 256, στίς ὁποῖες συμπεριλαμβάνονται 140 ἐγχρωμες ἀεροφωτογραφίες, 138 σχέδια κατόψεων καὶ 1 χάρτης.

Τὸ βιβλίο εἶναι «ἀφιερωμένο στοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς πιλότους τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας, μὲ τὴν φιλικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ συνεργασία τῶν ὁποίων ἐγινε δυνατὴ ἡ ἐκδόση».